

Azərbaycançılıq milli və ümumbəşəri ideyaların sintezi kontekstində

Azərbaycançılıq Azərbaycan xalqının ideologiyasıdır. Müstəqil, suveren Azərbaycan dünyəvilik prinsipinə əsaslanan sivil, demokratik dövlətin qurulmasını strategiya olaraq müəyyənləşdirib. Bu ideologiyanın əsası Azərbaycanı özünə vətən bilən hər bir kəsin milli, etnik, dini və sosial hüquqlarının bərabərliyi ideyası təşkil edir. Azərbaycançılıq ideyasının təkamülünə nəzər salsaq, məlum olur ki, bunu XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəli ilə əlaqələndirmək olar. Belə ki, 1828-ci ildə İranla müharibə nəticəsində Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil edilmiş Şimali Azərbaycanda dini identiklikdən, milli ideyanın başlanğıcı sayılan etnik identikliyə keçidə cəhd edilmişdir. O dövrdə dini şüurun etnik şüurdan ayrılması ümdə məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdu və bu istiqamətdə bir sıra Azərbaycan ziyalılarının gördükləri işlərin olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Bu, təsadüfi mahiyyət daşıya bilməz. Belə ki, milli ideya bir günə yaranmır. Bu anlayışa çatmaq üçün xalq müəyyən tarixi yol keçməlidir. O (yəni milli ideya) ilk olaraq milli şüurun oyanması sayəsində müstəqillik uğrunda mübarizə ilə başlanır. Milli ideya, ilk növbədə, hər bir xalqın mədəniyyətində, fəlsəfəsində, mentalitetində, iqtisadiyyatında, siyasətində, elmində öz ifadəsini tapır. Qeyd edək ki, çoxmillətli dövlətlərdə ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması ideyası dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ölkənin bütün vətəndaşlarının müqəddəs borcudur.

İdeya və ideologiya xalqların və cəmiyyətlərin həyatında öz spesifik xüsusiyyətləri və mahiyyətləri etibarilə bir-birindən fərqlənirlər. Bu fərqlər milli xüsusiyyətlərə əsaslanır. Bizim ideologiyamızın əsasını milli müstəqillik təşkil edir. O, demokratik ideallara, ümumbəşəri dəyərlərə, dövlətimizin Konstitusiyasına, milli mədəniyyət və adətlərə, vicdan azadlığına, humanizmə, fikir plüralizminə müvafiq yaradılır. Qanunun aliliyi prinsipi milli müstəqillik ideologiyasının hüquqi əsasını ifadə edir. Əlbəttə ki, siyasi institut olaraq dövlət ölkənin stabilliyinin və inkişafının qarantıdır. O cəmiyyətdə sosial-siyasi stabilliyi, milli təhlükəsizliyi, qanunun aliliyini, sosial ədaləti təmin edir. Ölkəmiz milli və ümumbəşəri dəyərlərə, xalqımızın zəngin irsinə, inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinə istinad edərək vətəndaş cəmiyyəti qurur. Ümumbəşəri demokratik prinsiplərin həyatımızda möhkəm kök salması respublikanın qanunverici aktlarında və beynəlxalq hüquq normalarında əks olunan məqsəd və qayələrin tələblərə müvafiq şəkildə həyata keçirilməsindən asılıdır.

Hüquq, insan azadlığı və azadlıq prinsipləri milli müstəqillik ideologiyasının sosial mahiyyətini müəyyənləşdirir. Konstitusiya və qanunlarda vətəndaşın bütün hüquq və vəzifələri tam şəkildə öz əksini tapıb. Milli müstəqillik ideologiyasının prinsipləri bu hüquqi əsaslara istinad edilərək reallaşdırılır. Fikir plüralizmini təsdiq edən milli müstəqillik ideologiyası demokratik cəmiyyətin qurulmasının təməl prinsiplərindəndir. Bu prinsip müxtəlif fikir və mülahizələrin harmoniyasını, insanların ümumi məqsəd əsasında müxtəlif görüşlərini ifadə edir. Bu harmoniya milli müstəqillik ideyasını hərəkətverici qüvvəyə çevirir. Milli müstəqillik ideologiyası prinsiplərindən biri milli və ümumbəşəri dəyərlər arasında harmoniyanın yaradılmasıdır. Bu prinsip böyük gələcəyin qurulmasında insanların inamının möhkəmləndirilməsinə, vətəndaşların siyasi mədəniyyətinin artırılmasına, tərəqqinin düzgün dərk edilməsinə qulluq edir.

Milli dəyərlərə sadiqlik müstəqillik ideyasının dayağıdır. Bu prinsip göstərir ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz milli dəyərlərini zənginləşdirərək və qoruyaraq onları gələcək nəsillərə ötürməyi öz üzərinə götürməlidir. Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin və xalqların nümayəndələri öz doğma dillərini, mədəniyyətlərini, adət-ənənələrini qorumaq və inkişaf etdirmək imkanına malikdirlər. Milli müstəqillik ideologiyası insana öz mənəvi dünyasını zənginləşdirməyə geniş imkan yaradır. Bunun reallaşdırılması, hərtərəfli təhsilli, mənəvi, əqli, fiziki cəhətdən yetkin nəslin formalaşdırılması ilə bağlıdır. Sağlam, kamil nəslin yetişdirilməsi, azad vətəndaş mənəviyyatına malik insanın formalaşdırılması da milli müstəqilliyin inkişafına və davamlı olmasına güclü stimül verən amillərdəndir. Belə keyfiyyətlərə malik şəxsiyyət ideoloji proseslərdə fəal iştirak edə, digər insanların şüurlarına milli müstəqillik ideologiyasının prinsiplərini təlqin edə bilər. Təbii ki, aktiv, məqsədyönlü şəxsiyyət dövlətin ideologiyasının mahiyyətini daha mükəmməl şəkildə insanlara çatdırı bilər.

Milli müstəqillik ideyasının həyata keçirilməsi prosesində şəxsiyyət azadlığı məsələsi də mühüm yer tutur, çünki yalnız öz hüquq və vəzifələrini yaxşı bilən, öz gücünə və imkanlarına güvənən insan ətərfada baş verən hadisələrə müstəqil şəkildə münasibət göstərə bilər, şəxsi maraqları ilə ölkənin, xalqın maraqları arasında harmoniya yarada bilər. Bu keyfiyyətlərə ma-

lik insan milli ideyanın prinsiplərini düzgün şəkildə dəyərləndirə bilər. Qeyd edək ki, “azadlıq” anlayışı son dərəcə geniş mənə kəsb edir. Bu mənalər sırasında həm müsbət, həm də mənfi çalarlar təzahür edir. Əgər şəxsiyyət maddi və mənəvi nemətlərdən şüurlu şəkildə istifadəyə cəhd göstərsə, digərlərinin maraqlarına zərər vermirsə bu, azadlığın müsbət aspektidir. Əksinə, əgər insan öz məqsədinə çatmaq naminə digərlərinin azadlığını və maraqlarını nəzərə almadan, belə “azadlıq” mənfi mahiyyət daşıyır.

Cəmiyyətin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik, bəşəriyyətin əzəldən bəri can atdığı ümumbəşəri prinsiplərdən biri vicdan azadlığıdır. O “əqidə azadlığı”ndan daha geniş mənə kəsb edir. “Əqidə azadlığı” insanın öz şəxsi qənaətinə görə hər hansı bir dinə inamını ifadə edir. “Vicdan azadlığı” prinsipi isə insana cəmiyyətin qanunlarına müvafiq olaraq inam və məslək azadlığını nəzərdə tutur.

Vətəndaşlıq azərbaycançılıq ideologiyasının mühüm atributlarından biridir. O özündə vətəndaşların siyasi, əxlaqi, hüquqi və sosial xüsusiyyətlərini birləşdirir. Vətəndaşlıq insan və dövlət arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələrdə ifadə tapan sabit siyasi-hüquqi əlaqədir. Monarxiya idarə üsuluna malik ölkələrdə şəxsin dövlətlə əlaqəsi təbəəlik formasında, yəni, bütövlükdə, dövlətlə deyil, bilavasitə monarxla reallaşır. Hazırda isə bir çox monarxiya üsulu ilə idarə olunan ölkələr bu konsepsiyadan imtina ediblər və təbəəlik institutu vətəndaşlıq institutu ilə əvəzlənib. Vətəndaşlıq konstitusiyaya hüququnun institutlarından biridir və öz ifadəsini dövlətin konstitusiyasında (əsas qanununda) və digər normativ-hüququ aktlarda tapır. Vətəndaşlıq kollektiv qərarların qəbul edilməsində mühüm amildir, çünki bu kontekst cəmiyyətdə həm hüququn, həm də əxlaqın integrasiyasını həyata keçirməyə imkan verir. İnsanın vətəndaşlıq mövqeyi onun cəmiyyət həyatında aktiv iştirakında ifadə tapır. Bu mövqə şəxsi və ictimai dəyərləri ağıllı şəkildə əlaqələndirməklə reallaşdırmanı nəzərdə tutur. Elmi ədəbiyyatda aktiv vətəndaşlıq mövqeyinin, əsasən, üç komponenti qeyd edilir: sosial aktivlik, vətəndaş özünüdərk və vətəndaşlıq keyfiyyətləri (www.dissercat.com). Bu komponentləri nəzərdən keçirdikdə belə qənaət yaranır ki, sosial aktivlik əməyə və ictimai-siyasi fəaliyyətə şüurlu və yaradıcı münasibət kimi təzahür edir və nəticədə, fərdin özünüreallaşdırması təmin olunur. Təbii ki, qeyd edilən proses öz-özlüyündə həyata keçmir. Bunun üçün dərin bilik, hərtərəfli inkişaf etdirilmiş qabiliyyət və vətəndaşlıq şüuru mövcud olmalıdır. Başqa sözlə, sosial aktivlik ictimai inkişafın qanunauyğunluqlarının dərinədən dərk edilməsi sayəsində reallaşsa bilər. Vətəndaşlıq anlayışının mahiyyətində, ilk olaraq, vətənə sevgi, vətənpərvərlik ideyaları durur. İnsanlarda vətəndaşlıq, vətənpərvərlik mövqeyinin formalaşdırılması müasir siyasətin prioritet istiqamətlərindəndir. Vətəndaşlıq, vətənpərvərlik şəxsin fundamental keyfiyyətlərindəndir və bu keyfiyyətlər erkən yaşlardan formalaşdırılmalıdır. Müasir milli ideyanın əsasını fərdin və cəmiyyətin iqtisadi rifahına qayğı, siyasi müstəqilliyin, mədəniyyətin, ərazi bütövlüyünün, xalqımızın həyat tərzinin qorunub saxlanması kimi mühüm amillər təşkil edir. Bu baxımdan vətənpərvərlik və milli maraq milli ideyanın iki qoludur.

Demokratikləşmənin cəmiyyət həyatında dərinləşməsi prosesi milli ideologiyanın prinsiplərindən

biridir. Bu prinsip nəzərdə tutulmuş məqsədlərin, müəyyən proqramların və qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsini təmin edir. Vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının formalaşdırılması və demokratik institutların fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi uzunmüddətli prosesdir. Bu o zaman baş tutur ki, artıq demokratiya cəmiyyətdə dəyəərə çevrilir. Təbii ki, bu, tez bir zamanda baş verə bilməz. Xalqın mədəniyyətində yer almayan demokratiya, onun həyat tərzinin tərkib hissəsi ola bilməz. Demokratiyanın prinsiplərinin mənimsənilməsinə isə uzun müddət tələb olunur. Burada bir haşiyyə çıxmaq istərdik ki, hər bir cəmiyyət, hər bir dövlət özü üçün məqbul olan demokratik inkişaf yolunu seçməlidir. Akademik Ramiz Mehdiyev “Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi” məqaləsində bildirir: “Bu gün Azərbaycan demokratiyanı əsas məqsəd kimi deyil, tarixi təcrübənin və ənənələrin dönüş dövrlərində hər bir xalqın keçdiyi tarixi tərəqqi prosesi kimi başa düşərək, öz inkişaf modelini nümayiş etdirir. Azərbaycan cəmiyyətinin demokratikləşməsi sonsuz prosesdir və milli xüsusiyyətlər gözlənilməklə, müstəqil dövlət quruculuğu və milli identikliyin qorunub saxlanması şərti ilə həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin anlamında demokratiya milli inkişaf və şüurun ayrılma atributudur. Lakin o, cəmiyyətin siyasi və iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə ahəngdar olmalıdır”.

İdeya olaraq demokratiya Qərbdən gəlsə də, seçki sisteminin, dövlətçiliyin, siyasi hərəkatların, ictimai rəyin, kütləvi informasiya vasitələrinin və s. Şərqdə də spesifik xüsusiyyətləri vardır. Bu, hakimiyyətə etibar ənənəsində özünü göstərir. Bütün bunlar tarixi proseslərin nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər, çünki ədalətli və müdrik hökmdar ideyası Şərq xalqlarının həyatında hələ “Avesta”nın yarandığı dövrlərdən inkişaf etməyə başlamışdır. Şərq mütəfəkkirləri cəmiyyətin inkişafında dövlətin rolunu, əsasən, iki mühüm amilin həyata keçirilməsində: sosial sabitliyin bərqərar olması və sosial ədalət prinsiplərinin reallaşdırılmasında görürdülər. Qanunvericilik və əxlaq normaları sistemi bu məqsədlərə qulluq edirdi. Yəni Azərbaycanda da, bir Şərq ölkəsi olaraq, qədimdən bəri özünəməxsus demokratik ənənələr mövcud olmuşdur. Tarix boyu xeyrxahlıq və ümumbəşəri ideyaları mənimsəmək qabiliyyəti sayəsində xalqımız müasir demokratik dəyərləri istifadə etməyə can atıb. Müasir Şərq demokratiyasında, təbii ki, Azərbaycanda da, tolerantlıq, qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı hörmət, mərdlik, əlçəcnablıq, ədəb, böyüklərə ehtiram, doğma Vətənə sonsuz sevgi və bu kimi qəbildən olan yüksək insani keyfiyyətlər geniş şəkildə ifadə tapır. Təbii ki, bunlar milli müstəqilliyimizin reallaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayıb.

Milli ideyanın formalaşmasının mühüm atributlarından biri də tolerantlığın təbliğ və tərbiyə edilməsi, digər xalqların mədəniyyətlərinə hörmətlə yanaşılmasıdır. Bu gün dünyada millətlərarası münasibətlər çox mürəkkəb xarakter alıb. Bu situasiyanı yaradan səbəblər isə müxtəlif mədəniyyətlərə, həyat tərzlərinə, dini etiqadlara, inancları, vərdislərə qarşı müasir dövrdə dözümsüzlüyün, ədavətin, qərəzçiliyin, düşmənçiliyin daha da artmasıdır. Müxtəlif səpkili səbəblərdən dünyanın müxtəlif yerində müharibələr baş qaldırır. İnsanlar evindən, əşyindən didərgin düşür, qanlar tökülür. Bunları gördükcə, tolerantlığın insanlar arasında birgəyşəyşin ən müvafiq üsulu olduğuna inam daha da artır.

Danılmaz bir həqiqət mövcuddur ki, azərbaycançılığın müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasını təşkil etməsi, onun bütün dünyaya azərbaycanlılarının birlik ideologiyasına çevrilməsi ümummillə lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Bu fikrə əsas verən məqam ondan ibarətdir ki, hələ sovetlər dövründə Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi azərbaycançılıq ideologiyasının yayılmasına cəhd göstərirdi. O illərdə, Heydər Əliyev sovet imperiyasının bütün təzyiq və təqiblərinə baxmayaraq, bu ideyanın ictimai dəyər mahiyyəti alması üçün Azərbaycan ədəbiyyatında, kinosunda, musiqisində, təsviri incəsənətində və digər sahələrdə Azərbaycan xalqının ruhunu, milli-mənəvi varlığını, tarixini təbliğ edən saysız-hesabsız əsər-

lərin yaradılmasına imkan vermişdir. Bütün bunlar ulu öndərin Azərbaycanı böyük sevgisi və ardıcıl səyi sayəsində reallaşa bilmişdir. O dövrlərdə, Heydər Əliyev, bütün çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycanın sərhədlərindən kənarda yaşayan azərbaycanlıların mütəşəkkilliyinə çox böyük önəm verirdi və bununla müxtəlif ölkələrdə Azərbaycan diasporunun formalaşmasına nail olmağa çalışırdı. 1990-cı illərdə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra da o, bu məsələləri daima diqqət mərkəzində saxlayırdı, çünki Azərbaycanın sərhədlərindən kənarda yaşayan soydaşlarımızın tarixi vətənləri ilə sıx əlaqələrinin mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar yaşadıkları ölkələrdə müstəqil Azərbaycanın da-yıqlarıdır.

Azərbaycan polietnik ölkədir və burada müxtəlif dillərdə danışan xalqların, konfessiyaların, dini icmaların nümayəndələri tarixən yaşayırlar. Ölkəmizdə demokratiyanın inkişafında, iqtisadiyyatın, əhəlinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasında, Azərbaycanın dünya miqyasında reytinginin yüksəldilməsində azərbaycançılıq ideologiyası mühüm təməl rolunu oynayır. Azərbaycançılıq ideologiyası ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin daim diqqətindəndir. Bu barədə Prezidenti İlham Əliyev dövlətçiliyimizin əsasını təşkil edən azərbaycançılıq ideologiyasını belə xarakterizə edir: “Əsrlər boyu millət olaraq, xalq olaraq bizi dəyərlərimiz qoruyub. Bu gün bu məsələyə çox böyük əhəmiyyət verilir. Bu gün qloballaşan, çətinliklərlə üzləşən dünyada bizim milli dəyərlərimiz dövlətçiliyimizin əsasını təşkil edir. Bizim dövlətçiliyimiz möhkəm ideoloji əsaslara istinad edir. Azərbaycançılıq ideyası bizim əsas ideoloji dayağımızdır”.

Azərbaycançılığın əsas qayəsi istər azərbaycanlılara, istərsə də dünyada yaşayan xalqlara qarşı multikultural münasibət göstərməkdir. Multikultural dəyərin dili isə qarşılıqlı əməkdaşlıq, həmrəylik, bir-birinə hörməti özündə ehtiva edir. Yəni bu gün Azərbaycan bütün dünya ilə anlaşıaraq münasibət qurmağa cəhd göstərir. Hazırda bu dildə danışmaq, təbii ki, o qədər də asan deyil, çünki dünyanın siyasi səhnəsində sərt dil, fikirlərə aqressiv münasibət artıb. Siyasət belə dildə danışmağı davam etdirdikcə insanlar, ölkələr, dövlətlər arasında gərginlik getdikcə daha çox artacaq. Baxışlar sistemi olaraq azərbaycançılıq ideyası adətləri, ənənələri, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərini birləşdirərək, ictimai-siyasi proseslərə, konstitusiyaya sistemənə, ələlxusus, dövlət quruculuğuna müstəsna pozitiv təsir göstərir. Azərbaycançılıq ideyası Azərbaycanın müstəqilliyini və demokratik inkişafını qorumağı qarşıda məqsəd qoyduğundan, aqressiv milliyətçiliyə və şovinizmə qarşı ideologiya kimi formalaşmışdır. Azərbaycançılıq ideyasının əsasında milliyətçilik deyil, vətəndaşlıq dəyərləri qərar tutur. Bu ideyanın məqsədi demokratik inkişaf və çoxmillətli Azərbaycan xalqının konsolidasiyasını təmin edə biləcək dəyərlər sistemini formalaşdırmaqdan ibarətdir. 9 noyabr 2001-ci ildə Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan dövlətinin siyasətini səciyyələndirən ümummillə lider Heydər Əliyev bu siyasətin prioritet istiqamətini göz önünə belə gətirdi: “Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz Azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”.

Bu gün dünyada baş verən qloballaşma prosesləri hər bir cəmiyyət qarşısında, istər-istəməz, milli ideologiya və ümumbəşəri dəyərlər arasında qarşılıqlı ahəng yaratmaq tələbatını qoyur. Bu çox mühüm və çətin məsələdir. Belə ki, qloballaşma proseslərini dərinədən dərk edib və bu şəraitdə öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq və təbii ki, inkişaf etdirmək hər bir müstəqil dövlətin ümdə vəzifələrindəndir. Azərbaycançılığın dərin mahiyyəti dünyada baş verən mürəkkəb, müəyyən məqamlarda, qeyri-müəyyən proseslər fonunda həm milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanmasına, həm də ümumdünya dəyərlərinə integrasiyanın reallaşdırılmasına imkan yarada bilər.

Afaq RÜSTƏMOVA,
fəlsəfə elmləri doktoru,
AMEA Fəlsəfə İnstitutu.